

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK.

Bevett szokás, hogy a bel- és külföldi sajtó, mikor Magyarország nemzetiségi viszonyairól szól, elsősorban az erdélyi szászokat emlegeti. Ez a kisdud néptörzs egyfelől mindenféle rosszakaratú balítéletnek ki van téve, másfelől, kivált a német sajtó egy bizonyos részénél, előszeretettel mint »Verlassener Bruderstamm« szerepel. Ilyenmú, csaknem gyanús barátságról és kompromittáló segélyről a szászok maguk mondhatják: »Gott beschütze uns vor unsern Freunden, mit unsern Feinden wollen wir schon selber fertig werden.« Az a gyakori támadás és gyanúsítás, melynek az erdélyi szászok a hazai sajtó hasábjában és politikai körökben ki vannak téve, részben ama, talán nem is keresett, külföldi pártfogásra és ebből eredő, hazánk belügyeibe való látszólagos beavatkozásra vezethető vissza. A félreértések egész láncolata származik ebből. Ezek elosztatására — a mennyiben lehetséges — akarnak az alábbi sorok szolgálni.

Ha Magyarország nemzetiségi kérdéséről van szó, mely kérdés, sajnos mai napig megoldást nem nyert, ez által pedig a magyar állam konszolidációja, az állameszme megerősödése érzékenyen károsíttatik, akkor az egyes tényezők történelmi fejlődését, jelenlegi kulturális és jogállapotát szem előtt kell tartanunk. Akkor az illetők mostani politikai helyzetét, aspirációját és magatartását megérthetjük.

Az erdélyi szászok azon német bevándorlók ivadékai, kiket II. Géza király 1140—1160 körül a Mozel partjairól és az Alsó-Rajna vidékéről a királyhágóntúli délnyugati, déli és délkeleti részekben telepített be. Egy későbbi telepítés Erdély északkeleti részében — Besztercze vidékén — állapotodott meg. Ezek a telepítvényesek a legrégebbi okmányokban »hospites flandrenses« név alatt fordulnak elő és fajrokonok a Köln város környékén, valamint a mostani Luxemburg nagyhercegség területén található lakossággal. Későbbi, illetve mostani nevek saxones, szászok, nem jelzi fajrokonosságukat a mostani német birodalmi szászországi lakossággal.

A szászoktól lakott vidéket hajdan Királyföldnek, fundus regius, nevezték, mert a szászok közvetlen a magyar királyok joghatósága alatt állva, századokon át külön politikai és polgári egységet képeztek. A volt fundus regius azonban nem képezett egy összefüggő territóriumot, hanem a szászok eredeti beköltözéséhez képest az általuk elfoglalt terület ma is három főrészsre osztható. Az egyik főrész a régi provincia Cibinensis, a szászok által ma »das alte Land« nevezve, jelzi azt a területet, melynek a határai az Andreanumban — »a város usque ad Daraus« előbbi Szász-Város most Hunyad, utóbbi Darócz most Udvarhely vármegyébe kebelevezve — állapíthatnak meg. A Szász-Várostól Daróczig terjedő terület az 1876. évben létrejött Királyföld rendezéséig a szászvárosi, szászscbesi, szerdahelyi, szebeni, újegyházi, nagysinkai, köhalmi és segesvári széket valamint a XIV. században, mint nova plantatio hozzácsatolt Megyes-Selyki széket foglalt magában. Ezen területtől délkelet felé elkülönítve fekvő Brassó vidéke — Burzenland — és északkelet felé fekvő Besztercze vidéke — Nösnerland — a volt Királyföld második és harmadik főrészét képezték.

Ezen a részek lakói II. Endre király által 1224-ben kibocsátott, a szászok által »goldner Freibrief«-nek nevezett kiváltságos levélben, sokféle nagybecsű jogot nyertek. Ez a királyi kiváltságos levél többek között megállapította, hogy a szászok lakta Királyföldön kizárólag szász fajbeliek telepedhetnek le, birtokot és polgári jogot csak ők szerezhhetnek, megengedettett erősített városok és kastélyok építése, háborús időkben a király felhívása folytán előállítandó hadi kontingens kizárólag szász nemzetiségű vezér parancsnoksága alá helyezendő, a papok szabad választása és a dézmával való ellátása, a bírák szabad választása stb. biztosított nekik. Egy széles autonómia, közigazgatási és bírói ügyekben, fejlődött ezek alapján a telepítvényesek között. Az Andreanumban foglalt kiváltságok a szász telepek konszolidációját és felvirágzását láthatóan elősegítette, ámbár időközben a szászföldön a szászok kisebbségbe jutottak. Midőn a Királyföld 1876-ban rendeztetett, illetve a régi szász székek és vidékekből Szeben, Nagy-Kükülő, Brassó és Besztercze-Naszód nevű vármegyék alkottattak, a fundus regius lakossága nagyjában 155.000 szász, 200.000 oláh és 33.000 magyarból állott. A szászoknak egy jelentékeny része azonban, körülbelül 46.000, kik nem laktak a fentjelzett területen, a Királyföldön, minek folytán az Andreanum kiváltságai-ban nem részesültek, hanem u. n. vármegye területén telepedtek le

és az idők viszontagságai folytán részben még jobbágyságba is kerültek, mely sanyarú helyzetben 1848-ig kénytelenek voltak maradni, mindamellet még is jobban fejlődtek, mint király földi véreik egy része, népesebb és életerősebb községeket alakítottak, mint akárhány királyföldi község. Míg e régi Király földön a szászok a viharos török- és tatárjárások idejében sok helyen kipusztultak, a havasokról leszállt oláhok az üres helyeket kényelmesen elfoglalták. Sok községnél csak a német hangzású név emlékeztet a hajdani szász lakosságra, a község lakossága pedig ma tiszta oláh, például Rehó, ezelőtt Reichau, Szászahuz, ezelőtt Sachsenhausen, Zikendal, ezelőtt Ziegenthal, Fofeld, ezelőtt Hochfeld stb. A régi lakosság a jövevények által kiszorított, az oláh áramlatba beléfuladott. Legjobban tapasztalható ez a volt szászvárosi székben, a hol, a várost kivéve, a szász elem csaknem teljesen kipusztult. Életerősebbek voltak, a hogy említem, a régi vármegyék területén lévő szász községek, dacára, hogy némelyike 1848-ig jobbágyságban sínylődött Ezek lélekszámban megsaporodtak, gazdaságilag megerősödtek és gyarapodtak annyira, hogy a legtöbb volt szász úrbéres községben a néhai földesurak birtoka ma a volt jobbágyok kezébe ment át.

Midőn a szászok mostani hazájukba bevándoroltak, egyik feladatuk a földművelés, borászat és gyümölcsészet terén a többi lakosságnak jó példával előrejárni, azonkívül az ipar és kereskedelem behonosítása volt. Emellett fő feladatuk volt a magyar birodalom déli határai biztosítása és megvédése a Kárpátok alján és a Kárpátokon túl tanyázó vad nomád népségek — oláhok és besenyők ellen, Blacci et Bisseni neveztetnek azok az Andreanumban, később az időszakonként a Keletből betörő tatárok és törökök — ellen. »Ad retinendam coronam« volt a szászok régi hadi zászlója dicső körirata. Valóságos kulturmissiót teljesítettek ezek a flandriai bevándorlók és telepítvényesek magyar hazánk eme részében. E feladat fogantatásában a telepítések részben vad, lakatlan helyeken — inhabitata et deserta mondják a régi okmányok az első telepítések helyeit — de most is megállapítható stratégiai szempontból éles szemmel kiválasztott helyeken létesültek. A szászok által épített hét tekintélyes, erődítésekkel ellátott város N.-Szeben, Sz.-Sebes, Sz.-Város, Mogyes, Segesvár, Brassó és Besztercze, több mezőváros ma is látható hatalmas erődítésekkel és várromokkal, u. m. Köhalom, Szász-Kézd, N.-Sink, Rozsnyó, Prázsmár, Földvár, Feketehalom stb., valamint közel 150 község, daczos, erős templom-kastélyukkal

ma is kiváló érdekessé teszik ezt az országrészt. Ezekben az ősrégi templomokban mai napig megőrzött műkincsek találhatók. Kelyhek, kannák, cibóriumok, világi használatra szolgáló ezüst- és rézedények, reformatio előtti időből származó misemondó ruhák, a:-: időközben kivétel nélkül protestánsokká lett szászok által ma is kegyelettel őriztetnek. Ezek a régi templomok és benne őrzött műkincsek jeles bizonyítékai annak, hogy a Némethonból a bérezés Transsilvaniába bevándorolt telepítvényesek nemcsak a földművelésben és az építészetben, hanem a műiparban és mindenféle mesterségben jártasak voltak és kiváló képzettséggel bírtak. A szász ötvösök jó hírneve az országhatárain túl is ösmeretes volt. Minden nagyobb városban volt egy hatalmas ötvös czég, N.-Szeben városban például 50-re felment az ötvös-mesterek száma. A mi korunkra fennmaradott szász műkincsek egy része az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar történelmi pavillonjában a műbarátok és szakértők figyelmét magukra vonták, kivált a n.-disznódi ev. templom által kiállított, a 14-ik századból származó ritka szép kereszt és szentségtartó, Hann Sebestyén nagyhírű n.-szebeni mester 17. századbéli remekművei, az erdélyi sodronyománenezos Iő. és 16. századbéli munkák, egy lejárt nagy idő néma tanúi.

A műipar mellett még nagyobb kiterjedésnek örvendezett a közönséges kéziipar minden neme, hathatósan támogatva és elősegítve egy czéltudatos, később azonban elfásult czéhrendszer által. Már az 1375-ik évben N.-Szebenben összegyűlt szász nemzet küldöttjei — National Conflux vel Universitas Saxonum — több város számára egy újabbi javított ezéhrendszabályt — Zunft-Ordnung — adott ki. A ezéhrendszer az ősi szász ipar melegágyát képezte és a szászok lakta városokat és mezővárosokat nagy virágzásra emelte, melynek nyomai fenmaradtak a mi korunkig. A ezéhrendszer befolyással bírt a honvédelemre is. A városok erődítéseinél épített bástyák és tornyok az egyes czéhek védelmére voltak bízva, ma is találhatni Brassóban, Segesvárt stb. helyen Lederer-Bastei, Goldschmied-Zwinger, Schuster-Thurm stb. elnevezés, mely ezen időkre emlékeztet vissza.

Az ipar fejlődésével karöltve nagy virágzásnak indult volt a szászok kereskedelme. Amerika felfedezése előtt a keleti kereskedelem egy nagy része útját Erdélyen át vette. Nagy Lajos idejében a szászok kereskedelme fénykorát élte. Ez a bölc király több szász várost idegen árucikkekre nézve árumegállító joggal — Stappel-Recht — ruházott fel, minő jognak a magyar birodalom területén még csak Buda és Kassa város örvendezett.

Ez a nép kizárólag földművesek, iparosok és kereskedőkből állott, féltékenyen őrizvén szabadságát és kiváltságait. Voltak ugyan a szászok keblében olyanok is, kik nagyobb birtokot szereztek, a szomszédos vármegyék területén lakó magyar nemes családokkal összeházasodtak és ennek révén a Királyföldön is nemesi praeogatívákat akartak igénybe venni. A család egyes tagjai által betöltött községi vagy királybírói állásokat és ezekből eredő úri jogokat örökség útján a fiukra óhajtottak átruházni stb. A szász köznép, a közszellem azonban a nemesi rang és előjog ellen fellázadott és a sok éven át folytatott győzedelmes harcok »Kämpfe gegen das Erbgrafenthum« ép oly érdekesek, mint jellemzők, még a mai korra nézve is!

A középkor legnagyobb és legdicsőbb eseménye, a reformatio a szászok között egy kiválóan jól előkészített talajt talált.

A nép nevelésére idejekorán nagy gond fordítván, már a XIV. század első felében minden kiválóbb helyen létesített iskolák nyoma található. Az ipart és kereskedelmet űző polgárság a külfölddel szoros összeköttetésben állván, szász ifjak nevei a krakói, prágai, bécsi stb. egyetemeken jóval a reformatio előtt fel vannak jegyezve.

Nagyott lendített ezeken a viszonyokon a reformatio korszaka. Honterus János, a brassói nagy humanista, nem csak a Luther tana lelkes hirdetője, hanem népének politikai és társadalmi életének újjáteremtője volt. A meglévő iskolák szervezése és javítása, újak alakítása, p. o. az általa teremtett ma is virágzó brassói Honterus-gymnasium, képezték munkás életének egyik fő feladatát. Honterus a jeles geographus, ki hazájának legrégebb és legjobb térképét elkészítette, azonkívül Magyarországon az első könyvnyomdát és papírgyárt létesítette, sikerdús tevékenységet fejtett ki a közélet minden terén. Bámulatos energiával egyesítette az egész szász népet politikailag és Luther tanában. Míg a reformatio terjedésénél a magyarok és székelyek nagyobb részt a Calvin és Socinianus tanait elfogadták, reformátusok vagy unitáriusok lettek, addig a szászok kivétel nélkül lutheránusok lettek és azok maradtak mai napig.

Kellő gond fordítatott a reformatio nyomán a szász nép közművelődésére és beléletére. A szászok művelődésének mostani állapota még ebből a korból származik. Ez a kis nép, alig 200.000 lélekkel saját erejéből, állami segély nélkül, fentart ma 5 főgymnasiumot és 2 algymnasiumot, 1 fő-, 3 alreáliskolát, 2 polgári iskolát,

3 felsőbb leányiskolát, 5 felsőbb népiskolát, 3 földművelési iskolát, 1 tanítói és 1 kisedővönői képezdét, 9 alsó ipariskolát és 257 népiskolát. Bámulatos nagy áldozatot hoznak a százszok ebben a materialistikus időben is kultúrintézményük, protestáns német egyházuk és iskolájuk fentartása és gyarapítása érdekében. Van akárhány ev. százsz egyházközség, a hol a hívek 25, 30, 40 százalék egyházi és iskolai adót magukra vállaltak, de állami congrua segélyét még se veszik igénybe.

Míg a városokban lakó iparos polgárság mindennapi életét szigorú czéhszabályok fegyelmezték, addig a falvakban a konfirmált ifjak részére alkotott legény- és leány-társulatok — Bruderschaften, Schwesterschaften — valamint a felnőttek számára alkotott szomszédságok — Nachbarschaften — a köz- és társadalmi életet minden tekintetben üdvösen befolyásolták. Ezen társulatok korlátaikban közös támaszt nyújtottak az érdekelt közösségnek, az önkormányzat alapját ezek képezték.

A szomszédságok intézménye a százsz nép beléletében még is kiváló fontos szerepet játszik és a modern szövetkezeteknek mintaképpül szolgálhat. Egy utczában, vagy több szomszédos utczában lakók, kik közös érdekek és czélok ápolása és megvédése czéljából zárt közösséggé, testületté alakulnak. E czélokhoz tartoznak a szomszédságon belül a rend fentartása, a tűzrendőri óvintézkedések, tűzoltói szerek, fecskendők, kampók stb. beszerzése, községi és mezei kutak, csatornák helyreállítása és jókarban tartása, mezőgazdasági gépek, némely helyen most már gőzcséplő, magvető és más gépek közös beszerzése. A szomszédság tagjai építkezéseknél stb. segítyezik egymást, a farsang vége felé — Fastnacht — a szomszédság az u. n. Sitt- vagy Richttagon közös mulatságra gyűl össze, e mellett a lejárt év számadásai felolvastatnak, bírságok megállapítatnak stb. Részt vesznek a tagok a szomszéd családok örömeiben és gyászában, ha a szomszédságban valaki meghal, a szomszéd atya bejelenti a lelkésznél a halálesetet, gondoskodik a sírásásról és utolsó útjára az egész szomszédság elkíséri a »jó szomszédot.« A vallásos és erkölcsi élet közös ellenőrzése annyira terjed, hogy a konfirmált tagok isteni tisztelet látogatása és az úrvacsora közös élvezete a szomszédság artikulusaiban is elősoroltatik.

Így volt ez a középkorban és így maradt — a megváltozott viszonyoknak megfelelően — mostanáig. Ezek a régi kultúrtradíciókra vezethető vissza az erdélyi százszok között létező erős társadalmi és egyesületi élet fejlődése. A több

mint félszázad óta fennálló honismertető és természettudományi egyesület — Verein für Siebenb. Landeskunde és a Naturwissenschaft. Verein — a tudomány terén a bel- és külföldön jó hírnévnek örvend, a szász gazdasági egyesület 10 fiók-egyesülettel és több mint 6000 taggal a földművelés és állattenyésztés terén irányadó a királyhágóntuli részekben. A közgazdasági téren kiváló eredménnyel működnek a takarékpénztárak, a legnagyobb a n.-szebeni és brassói takarékpénztár. Ezek, valamint a n.-szebeni Bodencredit Anstalt, ugyanott a Vereins-bank, a Transsilvania biztosító-egyesület, minden nagyobb helységben lévő előlegző és takarékszövetkezet, (e közül csaknem 90 helyen virágzó Raiffeisen-féle egyesület) tiszta nyereségüket és a felesleget, évenként átlag egynegyed millió koronát, közművelődési, egyházi és iskolai célokra fordítják. Kizárólag egyházi célokra szolgál a Gusztáv Adolf-egyesület 250 fiókjával, míg körülbelül 130—150 nőegyesület szegények segélyezésével, betegápolással és hasonló célok gyámoltással foglalkozik. Addig a kiterjedt Siebenbürger Karpathen-Verein, a számtalan dal-, tornász-, lövész- stb. sport-, olvasó- és kaszinó-egyesületek inkább társadalmi és vigalmi feladatot teljesítenek. Ez a sok egyesület összetartja, erősíti a szász népet, távol tartja kebeléből az uzsorát és megvédi a szászok mostani kultúráját. Pedig sok viszontagságon ment keresztül a királyhágóntúli országrész. A mohácsi vészt követő szenvedélyes pártharcok után a török hódoltság és saját választott fejedelmek korszaka következett, melyet a XVII. század végével a Habsburgok uralma váltott fel. Nyomorúságos, háborús idők voltak azok, a békés polgár vajmi gyakran kénytelen volt erődített városaiba és oltalmat nyújtó hatalmas templomkastélyaiba húzódni vissza s hol a török szultán tatárjai s a szomszédos oláh vajdák vad hordái, hol a német császár zsoldosai és a saját fejedelmek atyai támadásai ellen védekezni. Midőn az ország a Leopoldinum diploma alapján a XVII. század végén a Habsburgok végleges uralma alá jött, túrhető béke uralkodott. Vonatkozással az uralkodóház czímerére, az erdélyi karok és rendek a Habsburgok kormányát üdvözlő feliratukban, az elcsigázott ország részére várt békésebb idők iránti óhajukat a következő jellemző szavakkal fejezték ki: »Sub umbra alarum tuarum« — szárnyaid árnyéka alatt.

Helyre is állott az ország belbékéje, ámbár a császár hadaival visszatért jezsuiták és az ellenreformatio mindenemű eszközei gyakran háborgatták a vallási türelem e klasszikus

földét és protestáns lakosságát. Erdély kormányzatában részt vett a három nemzet, a magyarok, a székelyek és a szászok. A fő-kormányshéken, a guberniumban a négy recipiált vallásfelekezet, a katolikusok, reformátusok, unitáriusok és lutheránusok egyaránt voltak képviselve. Az oláhok, kik úgy a magyarok földén, a vármegyékben, valamint a szászok földén, a fundus regiison, rendkívül módon szaporodtak, (kevésbbé a Székelyföldön), a lakosság többségét képezték ugyan, de úrbéres voltuknál fogva nem bírtak politikai jogokkal. Ez a »politikai csendélet« nagyobb fennakadás nélkül megmaradott 1848-ig. Megpróbálta ugyan II. József császár úgy Magyar-, mint Erdélyország régi alkotmányát megsemmisíteni, de kudarcot vallott.

Az új korszakot heves nemzetiségi küzdelmek előzték meg. A szászok nemzeti, illetve municipalis önállóságukat igyekeztek maguknak biztosítani. Az oláhság, mely II. József idejében a Hóra- és Kloska-féle lázadásban vad *ösztönét* kifejtette, követelően lépett fel, polgári egyenjogúságot követelt. A magyarok és székelyek követelték Erdélynek visszacsatolását az anyaországhoz, Magyarországhoz, az Uniót! Ez volt e nagy napok praeludiuma! Az 1848/49-iki események kitörése alkalmával a szászok a magyar nemzeti törekvéseket elleneztek, mert féltették municipalis egységük, a fundus regius fennállását és eddig gyakorolt hivatalos német nyelvüket. Mindamelllett a kolozsvári országgyűlésen — 1848 június hóban — ők is elfogadták az anyaországgal, Magyarországgal 1526. óta félbeszakított egyesítést, az Uniót, el is küldték követeket a pesti, sőt a debreczeni országgyűlésre is. A vége volt Világos! Hazánk alkotmánya újból eltemetett!

A következő Bach-féle absolutismus idejében a szászok ugyanabban az elbánásban részesültek, mint az ország többi lakói. Nem volt köszönetük abban, hogy az osztrák egységes állam, a Gesammt-Österreich lelkes hívei voltak.

Midőn 1867-ben a magyar alkotmány visszaállított, Erdély és Magyarország egyesítése, mely de jure még 1848-ban létrejött, most már de facto is foganatosított, a szászok kivétel nélkül a magyar alkotmányjog állapotára helyezkedtek. Igaz ugyan, hogy egy része az új alkotásokat nem karolta fel valami kitörő lelkesedéssel. Ennek egyik oka a szászok hagyományos nehézkes óvatossága, honnan régi elnevezésük: prudens ac circumspectus származik. Egy más, kevésbbé indokolt ok az ármánykodó bécsi centralisták üzelmeiben lelhető. A felelős

magyar minisztérium és a magyar alkotmány helyreállítása ellen ezen oldalról mindenféle haszontalan jelszavakkal, mint például »Monarchie auf Kündigung«, »Es dauert ja nicht lange« agitáltatott. Ez által bizalmatlanság keltetett a nép keblében. Hozzájött a szászok indokolt aggodalma az eddigi királyföldi municipális egységük és az évszázadok óta gyakorolt hivatalos német nyelv veszélyeztetése miatt. Aggodalmi be is váltak. Hogy a szászok politikai magatartásukat az új aeraval szemben megérthessük, tekintetbe veendő, a szászok politikai és kulturális állapota, el nem felejtendő a szászok politikai múltja és municipális önállóságából eredő országos állása. Megérthető, hogy a szászok, kik egy félszázaddal előbb az ország rendjei közé tartoztak, egy külön municipális — közigazgatási és bírói — szervezettel bírtak, fájdalmasan emlékeznek vissza még ma is ezen — az egységes alkotmányos magyar államban többé fenn nem tartható »rég jó időkre«. De mindamelllett ők lojálisan állnak a magyar alkotmány alapján és a törvényhozás által hozott törvényeket tisztelik és becsülik. A szászok nem lettek passivisták, ők nem gravitálnak kifelé. Sajnos ugyan, hogy a szász fiatalság egy tekintélyes része tanulmányai befejezése után a külföldön, előszeretettel Ausztriában és Németországban marad, a helyett, hogy tehetségét és munkaerejét saját magyar hazájának szentelné, ezzel szaporítván az amúgy is nagy számú kivándorlók csoportját, kik rég időtől fogva a Keleten, újabb időben Amerikában is, kenyeret keresni szoktak. Remélhetni azonban, hogy ez az intelligens emigratio magyar hazájába visszatér. Az 1890-ik évben a volt Királyföld szászok lakta valaményi vidékéből, Nagy-Szebenbe küldött bizalmi férfiakból alkotott u. n. Sachsentag által hozott és 1896-ban megújított szász nemzeti program kifogástalan loyális módon a magyar törvények alapján a magyar állameszmének hódol. Ezen program egyik pontja kifejezi azon óhajt, hogy a szász intelligens fiatalság a magyar hazát szolgálva, minél nagyobb számban a magyar állam szolgálatába lépjen, a hazai közügyeknek szolgáljon. Ez a programpont tehát implicite elítéli a szász fiatalságnak kivándorlását, a külföldön, akár Bécsben, akár Berlinben, vagy más helyen való állandó letelepedést. Ezen program továbbá nem követeli a szász országgy. képviselőktől, hogy ők a magyar állam kormányával szemben ellenséges álláspontot foglaljanak el, hanem az illető választó-kerületek és megválasztandó képviselőkre bízta, hogy akár párton kívül maradjanak, akár valamelyik, a 1867-iki kiegyezés

alapján álló országos párthoz csatlakozzanak. Ebből kifolyólag a jelenlegi 12 genetikus szász országgy. képv. közül nyolczan — 1897/98. óta, a helységnevekről szóló törvény miatt — az országos szababelvűpártból kiléptek, de nem opponálnak, míg négyen a pártban maradtak.

Mielőtt cikkemet bezárnám, meg kell jegyeznem, hogy a magyar államnak lojálisabb, honpolgári kötelezettségét hívebben teljesítő alattvalója nem lesz, mint az erdélyi szász. A szászok a modern magyar kultúrállam kereten belül állanak. Csak egyet követelnek: a hozott törvények becsületes betartását és végrehajtását, ősrégi protestáns egyházi és iskolai autonómiájuk háborítatlan fentartását és megvédését, mert jól tudják ők, hogy nekik is szól a Szózat szava:

»A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon, vagy verjen sors keze.
Itt élned, halnod kell«

Pildner Ferencz,
országgyűlési képviselő.